

Драгиша П. БОЖОВИЋ*

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

Одељење за србистику

МОТИВ „ГОРШТАЧКЕ ЛИТУРГИЈЕ” И КУЛТ ЧАШЕ У ПРОЗИ ГРИГОРИЈА БОЖОВИЋА

Апстракт: Завичајне теме Григорија Божовића заузимају значајно место у његовом стваралаштву. На неке од њих указана је пажња, а међу онима о којима није писано постоји читав низ који изазива истраживачку пажњу. Нарочито се издвајају мотиви које не налазимо код других писаца, као што је, на пример, мотив „горштакке литургије”. У спектру мотива који га прате спада и култ чаше, који представља део пишчеве необичне сакрализације простора и радњи које се дешавају у њему.

Кључне речи: литургија, чаша, велика, гостопримство, свети простор.

Увођење светог простора у књижевност одавно је постало предмет изучавања и важно место у теорији књижевности. На другој страни, постоји и једна ретка појава екстремне сакрализације профаног и стварање симболичких слика, које читаоце уводе у атмосферу мистичног и спиритуалног, а о којој тек треба говорити. У таквим стваралачким интенцијама писаца профано се трансформише у неочекиване процесе и именује појмовима који у свету сакралног заузимају најзначајније место на лествици светости (такав је појам литургија). Тада традиционални појмови имају функцију семантичког усложњавања порука и постају нека врста моста између свакодневног и узвишеног. Међу „уклесаним законима” и „старинским заповестима” тражи се нешто још древније и архаичније. Ту особеност стваралачког поступка препознајемо у прози Григорија Божовића, нарочито у текстовима о пишчевом завичају. Свети простор постаје домаћинова кућа и његова гостинска соба, а осветлани обичаји гостопримства постају оквир у коме се светост успоставља у међусобном односу између домаћина и госта. Актери у том чину нису обични учесници окупљени око трпезе, већ заједница која је маркирана важним симболима као што су хлеб и чаша (на материјалном плану) и здравица (на духовном).

Репрезентативни Божовићеви текстови преко којих се може пратити ова појава су: *На конаку*, *Сџари ђрмен* и *Рам-Љушан*. Креатори особене атмосфере у овим причама су главни јунаци: Благоје Коматовић, Јеротије Крсмановић и Мијат Леповић. Кућа Благоја Коматовића је у Виткојевићу (на улазу у Колашин, изнад Ибра),

* ORCID ID 0000-0001-5013-0311, dragisa.bojovic@filfak.ni.ac.rs

поп Јеротије Крсмановић је из Војковића (са Рогозне), а Мијат Леповић из Чечева (под Беримом на Мокрој гори). У свим случајевима њихов гост је писац са својом мањом или већом пратњом. У долове ових домаћина он долази ненајављен, али бива примљен, као и други путници у сличним приликама, с посебном пажњом и гостопримством. Та пажња је и повремено наглашена, јер се ради о угледном госту кога завичај дочекује са посебним пијететом. Сам дочек има устаљени поредак, чији елементи су препознатљиви у колашинским домовима и другим поводима (нарочито на славама, али и приликом других окупљања).

Особеност догађаја огледа се у посебној комуникацији, најчешће богатој и с љубављу припремљеној трпези, у новој или чистој одећи, посућу. Првобитна ужурбаност у припремању столова и хране претвара се након тога у строго поштовани поредак у којем се издвајају два феномена: чаша и здравица. Тај сам поредак писац препознаје као неку врсту мистерије, која постаје замена за учествовање у правом црквеном сабрању и која се, својом светошћу, конституише у својеврсну *јоршијачку литургију*,¹ коју је Колашинац пренео из древности у садашњост и коју чува као најзначајније обележје свог постојања.² Целовит опис ове јединствене радње налази се у причи *На конаку* (Божовић 2019), а почиње описом ентеријера гостинске собе и пишчевим утиском да су гости ушли у храм а не у кућу, што представља неку врсту увода у сакрализацију атмосфере:

Уђосмо у пространу одају на спрату, чисту и осветљену. Једна њена половина застрвена свежом папраћу, па озго черге, шаренице и јастуци. На другој страни, до половине, уздуж поред зида, невисока софра на ногарима као сто, од мрке брекиње,

1 Григорије Божовић често неку радњу или чин који се одликују моралном или духовном чистотом именује *литургијанем*. Таква је мијачка свадба: „Те су свадбе чист ритуал, једно литургијање, каквога нема више нигде.” Такав је и испраћај Црнотравца на печалбу: „Читава литургија мајчин испраћај.” И вечера у Пивској планини поприма карактер литургије: „Као какав кнез, домаћин је узео зачеље. И у тишини, по широком осећавању крстом, отпочела је литургија а не оброк.” Таково је пришедања старца из Бобова: „Озбиљан као да врача, као да литургише, као да у манастиру на кожи бележи за потомство страшне догађаје, сав унет у своју унутрашњост, старац прича, склади, обележава људе, меће на право место њихову тежину, пореди их у поворци, блесне задовољством од које њихове духовне лепоте, увуче главу у рамена и потмуло а јако дотакне какву опет њихову слабу страну.” Мајка из приповетке *Љуџа нема* је у сличном узнесеном стању, које постиже односом према трпези и обичајима: „Јанић и Андреј беху још неожењени, те сама мајка пословаше око вечере, смирено пазећи на све обичаје као да литургише.” Свето је и поступање према хлебу у причи *Уклејива*: „Ту се не једе, ту се са хлебом не поступа као у осталом свету за совром, но просто литургија: – мало га је, и зато је највеће добро и права светиња” (видети: Божовић 2016. и Божовић 2016а).

2 Божовић и неким другим просторима и феноменима придаје карактер светости и чистоте поредећи понашање појединца или заједнице са понашањем на литургијском сабрању. Такав пример су мијачке свадбе:

Ми смо ушли у Галичник у тренутку кад су свадбене свечаности биле отпочеле. Ја сам у том селу остао четири дана и видео око двадесет свадба, чији се ритуал догађао истовремено. Села сам и опазио сам да има много сличних обичаја и тренутака као и у мојем Колашину, као у Санџаку, као и по другим местима нашега народа. Ја имам извесно искуство за посматрање оваквих ствари. Па опет је мијачка свадба за мене право чудо и отворено велим да њу може описати само Мијак, само Галичанин, и нико други више. То није само просто весеље и пировање, но нешто што се само у старину догађало и негде далеко, далеко као у прекоморским земљама. То је озбиљна свечаност чаролијања, *шребе* (курзивом истакао Д. Б.); симболична литургија далеке древности (Божовић 2025: 297).

лепо углачана и савршено чиста. У зачељу столац са наслоном, а доле клаupe, покривене ираимима. На средини совре свећњак са великом лојаницом, хлебац и гомилица ситно утуцане соли. На зидовима две мале лампе, оружје, један дугачак чибук са лулом за цигарету и велике већ почађале гусле, са пребаченим преко њих жути дреновим гудалом. Соба намирисана тамјаном и старим босиљком, а од простирача се осећа пшеничица, коју Колашинке употребљају да им мирише рубље и стојничка простирка. Све на својем месту, чисто и згодно, као да улазиш у храм, а не у кућу. Просто и сељачко, али мирно и отмено (Божовић 2019: 79).

Читав низ радњи које настају након овога и које, по беспоговорности и тишини, подсећају на манастирска послушања (поливање руку, љубљење, дворење, слушање кафе, постављање хране и слично) представљају увод за стављање ибрика на совру и точење прве чаше ракије. Један од синова домаћина, Благоја Коматовића, смерно пружа чашу оцу, који устаје и прима је. Држи је на длану десне руке, док леву држи на прсима, а онда са благим наклоном и „са нарочито извезбаним кретом” пружа чашу писцу као посебном госту изговарајући за ту прилику устаљене речи: „Заповиједај тако по реду и закону!”. Овај, не примајући чашу, изговара „Дела у добри час!” На исти начин је домаћин „обредио” све госте и они сви одбијају истим речима, а онда последњи понуђени казује: „У добри час! ... Бог па домаћин! ...” (2019: 80). Након још једног нуђења сину и онима којима до тада није понудио чашу, он започиње здравицу „тоном и гласом као да држи свети путир на олтарским вратима” (2019: 80). Ова пишчева констатација доприноси и сакрализацији саме чаше, јер његова пажња није усмерена на оно што је у чаши (ракија), већ на оно што се тим поводом казује уз призивање имена Божјег и знаменовање крстом:

Е, дао вам Бог добро и добри час! ... – Поклон и опроштење, сви редом ... Да се прекрстимо и Бога споменемо ... Прве чаше, а добре среће! ... Сретно вече, а сретни гости! Под овијем чађавијем шљеменом да се намуче, а нас обрадују – Бог их вазда радовао и веселио! ... Што од Бога молили, Он нам вазда поклатио и нама овђе на овом сабрању и свакоме брату Србину: на дому, на путу, у тору и обору; у туђини, на даљини, и у бризи и у радости! ... Дао нам се Бог радовати ка сретнима и помогао да се избавимо из душманске руке и проклете иње вјере ... Поклатио нам Бог мир и љубав, радост и кријепост и свако добро – нама слабима и грешнима! ... Здрав си, тако у прочељу, и сретно ти мјесто! ... Здрав си, а помози Боже! ... (2019: 80–81).

Здравица се углавном овако завршава, дакле речима „Здрав си и помози Боже” или само „Здрав си.”³ Она има карактер благослова и молитве. Научници благосиљање у здравици често апострофирају, али се њен молитвени карактер занемарује. Молба није усмерена само на актуелно сабрање, већ досеже до саборног духа са посебним акцентом да Бог помогне „свакоме брату Србину”. Након здравице домаћин је наставио да стоји док све госте није „три пута обредио чашом”. Писац констатује да „иде све то по неком добро утврђеном реду, као да нисмо обични путници, но да се врши каква мистерија” (2019: 81). Цео процес, са амбијентом

3 Тако је и данас у Колашину. Одговара се углавном речима: Бог ти дао здравље (видети: Павловић 2022: 398).

и атмосфером, он назива „дивном, старинском и горштачком литурђијом” (2019: 81). По чистоти, светости и присуству Божјем, она се конституише као замена за аутентичну црквену литургију, које, из оправданих разлога, нема међу Божовићевим горштацима. Чак и после устајања гостију, када је чељад села да вечера, све се дешава „тихо као у цркви”. Од почетне констатације о кући као храму, преко трансформисања профаног догађаја у сакрални чин, долази се у позицију да се и секундарно догађање (вечера оних који припадају кући) представља наставак пређашње светости и светог понашања.

Освећење домаћег простора дешава се и у причи *Сџари њрмен* (Божовић 2019). Опет се све дешава у кући угледног домаћина, свештеника Јеротија Крсмановића, кога писац затиче болесног. Култ гостопримства избија у први план.⁴ На, за госта, постављеном столу, поред хране, стајала је већ само наизглед „обична сељачка чаша”, око које се током вечере, као око каквог стожера, одвија устаљени обичај. Јунак ове приче се преко чина гостопримства⁵ и дочека драгог госта преображава у свештенослужитеља оне необичне „горштачке литурђије”, каквој је писац присуствовао већ у кући Благоја Коматовића. Ова као да је била још старија и побожнија:

На ово он мигну мојем пратиоцу и унуци, па се некако безбрижно повуче у своју велику собу. Умивање и свеже рубље даде ми снаге, али највише ово изненађење које ми овај старац приреди. Брзо и сасвим бодро коракнух обучен у његову собу. Она беше проветрена, добро загрејана и окађена мирисним тамјаном. Гледам. На столу, преко којег бејаше пребачен бео као снег канавац, већ беху сланик, погача, закуске и земљани кондир са забоденом у грлу великом граном босиока. Поред њега она обична сељачка чаша за ракију која хвата два десетка драма. А он стоји украј стола и чека; чека као да хоће да отпочне литургију, али не ову данашњу но ону прастару и побожнију, ону коју су вршили пре тисућу и по година његови прапраоци кад су први пут загазили у гудуре врлетне Рогозне ... (Божовић 2019: 330).

У овом опису, за разлику од оног у причи *На конаку*, светост радње наговештава се присуством самог свештенослужитеља који се, иако не стоји у храму, односи према актуелном догађају као према литургији. Док Благоје Коматовић држи чашу као путир, поп Јеротије се враћа у прошлост у време најстарије литургије, какву су служили његови далеки преци. Иако се ради о пишчевој имажинацији, несумњиво се жели нагласити да је још светије било оно што што је од давнина, те да преношење главног јунака у то време има функцију додатног освећења тренутка. То је, истовремено, увод за настанак кључног чина када се по устаљеном обичају све припрема да се из кондира окићеног босиљком наспе ракија у чашу:

4 Пример када гостопримство прераста у „чин литургије” налазимо и у путопису „Преноћиште у Пивској планини”.

5 Пијење велике чаше обавља се и мимо великих догађаја и празника и често се дешава и у мањем друштву када представља израз посебног гостопримства: „Улога ове праксе читавала се посебно у контексту вредновања социјабилности, односно појединих социјабилних фактора, као што су гостопримство и пријатељство, за које су пијење из велике ракијске чаше саговорници најчешће везивали” (Павловић 2022: 404).

У још једнаком изненађењу и напрезању шта ће све до краја бити, ја седох на указано ми место. Поп нареди мојем пратиоцу да ми приђе с десне стране, а на левој сам седе, обазирјући се да ли су му снаха и унука стале иза леђа. Па сав насмејан и као да му ништа није, он се маши кондира, скиде с њега босиљак, насу чашу ракије, старе, жуте и укрћеле шљивовице и, пружи ми је по свима прописима који за ово владају при славама или великим годовима (2019: 727).

Након прихватања чаше⁶ од стране госта *иpойисаном реченицом*,⁷ домаћин, уз обавезно крштење (осењивање крстом),⁸ наздравља речима: „Дао ти Бог свако добро и у сваком часу! – Помози Боже, и обрадуј: срећно вече а још бољи час, љубав и мир међу свијем људима, па и међу нама – добро си дошао и здрав си, а помози, Боже!...” (2019: 727).

Све што се дешава након овога (друга па трећа испијена чаша) има карактер опчињености, а писцу даје необичну храброст да спреман дочека и велику чашу, која је нешто мања него уобичајена „аранђеловача”. Иако домаћин потенцира своје и године свога госта, као препреку једном оваквом подвигу, он изричито наглашава да се обичај из старина мора поштовати, те да из њега нису искључене ни жене. Подизању велике чаше у причи *Сйари ирмен* претходи ломљење погаче, што по значењу асоцира на ломљење чеснице или славског колача, те читавом чину придаје карактер својеврсне црквене свечаности. Након ломљења погаче, старац диже чашу, поново се крсти и приближава је себи. Према њој се опходи са изузетним поштовањем сматрајући да онај који је не попије није достојан предака и прошлости, јер „нередно је ту старину издавати” (2019: 728).

У сликању ове *мисџерије*, како овај, не само обичај, квалификује Божовић, истиче се и прича *Рам-Љушан*. И у њој се говори о чувеном колашинском гостопримству. У кући Мијата Леповића из Чечева се осећала она ужурбаност као у кући Благоја Коматовића. Када је совра била напуњена јелом, три момка су узели мале чаше да се што пре *обрете* гости и да се изврши обичај, који претходи подизању велике чаше. Била је већа од уобичајене чаше: „Кад пред домаћина спустише гласовиту чашу, мене подиђоше жмарци. Не беше то обична свечарка какве сам по селима виђао, па се често и борио с њима, но права купа, вероватно прва срча коју је какав крамар пренео преко брда у антрешељу из Скадра или Дубровника” (Божовић 2019: 454).

Због тенденције домаћина да у дочеку примарно место заузме ракија, у овој причи нема оне мистичности какву смо сретали у претходним текстовима. Сам писац не користи раније појмове и атрибуте како би дочарао свештену атмосферу. Чак у тренутку кад испија ракију из ње, назива је „крвницом”, јер се она због исфорсиране употребе претвара у непријатеља. Како би прекинуо испијање, Божовић се сетио „једнога доброга обичаја колашинскога, једнога најлепшега права које се само госту даје у овом дивљем крају” (2019: 455). Јер старина је завештала

6 И данас се у Колашину сматра да ову чашу треба примити јер је благословена (Павловић 2022: 397).

7 Та реченица гласи: „Заповиједај у добри час: Бог па домаћин”.

8 Да се здравичар обавезно прекрсти у оваквим приликама забележио је и Благоје Божовић (Божовић 1997: 98).

и меру, на коју гост има право и која је препрека претварања свештеног чина у обично испијање ракије. Тај обичај писац обзнањује речима: „Сви гости, здрави сте, и опростите више ракију!” (2019: 456). Он је овим желео да у својим колашинским текстовима направи дистинкцију између обичаја у коме је чаша део култа и обичаја у коме она постаје сама себи циљ, а њено се испијање претвара у супротност „горштакској литургији”.

Несумњиво да је испијање из велике чаше, која се назива и само *велика*, део древног обичаја у Колашину.⁹ На основу текстова Григорија Божовића може се закључити да између два рата није била стандардног облика и величине. Пошто се најчешће употребљавала на славама, назива се и великом славском чашом (2019: 56) или *свечарком* (2019: 454). Код попа Јеротија Крсмановића писац није пио из класичне велике чаше, коју овом приликом назива *аранђеловачом*,¹⁰ већ из „њене заменице”, која је могла бити нешто мања. Некад јој је давано име по ономе који је имао необично искуство са њом. У кући Мијата Леповића у Чечеву називали су је Церовићевом. Пре него што је тако названа, име јој је било *ђурђевача* (могло би значити да је славска). Била је то старинска чаша „каке и колике у Колашину нема” (Божовић 2019: 453).

Испијање из ње нема хедонистички карактер, већ је прилика да онај који је испија постане човек знаменовањем крста, што је кључни чин пре њеног испијања. Крст се, дакле, не твори само попречним путем чаше којом се наздравља, већ и обавезним крштењем онога који пије и наздравља. Зато се Мијат Леповић обраћа писцу речима: „Ха, помози Боже, да се и ми, једном као људи, прекрстимо!” (2019: 454). И данас су у Колашину нераскидиво везане чаша и здравица.¹¹ Уз њих увек иде и крст односно она духовна нит која прати цео процес а што се недовољно истиче у истраживањима која се баве функцијом ове чаше у савременом Колашину. Нема сумње да је она постала нека врста култа и незаменљивог симбола и као симбол одржала се до данашњих дана.

Међу колашинским симболима истицали су се и гусле и шајкача,¹² које је, за разлику од *велике*, време маргинализовало. Постојање обичаја испијања велике чаше Божовић помиње и у другим приповеткама и путописима. Знају за њу и за њену славску употребу и Рако Козаревац (из истоимене приче) и Русим Вранчевић

9 Данас се ова чаша у Колашину назива *чајна*, јер је у почетку била намењена да се из ње пије чај. У њу стаје један децилитар меке ракије, а карактеристична је по томе што има ребрасту спољашњост. Нема сумње да се она није употребљавала у време Григорија Божовића. Можда је могуће одредити када је почела њена производња у фабрикама стакла, па на основу тога одредити и њену употребу у Колашину. О пијењу из ове чаше видети: Павловић 2022.

10 Вероватно се тако назива по слави на којој се употребљава, о Светом Аранђелу. Такав назив налазимо у причи *Пој Дујо* (Божовић 2019: 319).

11 Видети: Павловић 2022: 397. О здравици као жанру видети: Ђорђевић Белић 2018.

12 О гуслама и гусларској традицији у Колашину видети: Божовић 2005: 146–152; Бојовић 2018. Шајкача је била посебан колашински симбол: „Само свима на главама суре војничке шајкаче; носе их не као капе, но као народну ознаку – ни за калпаке их не би променили док је Арнаута у суседству. То је за њих, православне, победни знак, који им је после крста најдражи” (Божовић 2019: 437). У многим Божовићевим текстовима неодвојиво је заједничко помињање шајкаче, крста и чаше. Један од примера се огледа у Мијату Леповићу: „Мијат баци с главе шајкачу, наточи чашу, прекрсти се, искапи” (2019: 453).

из приче *Роб незародљени*. Док је у појединим случајевима, на пример у причи *Рам-Абуџан* симбол претеривања, дотле на другим местима она је део свештене мистерије у којој та чаша узраста до својеврсног култа.

Нема сумње да проза Григорија Божовића пружа велике могућности за анализу фолклорних и етнолошких карактеристика крајева и заједница, а у појединим случајевима је незаменљиви извор за компаративна проучавања обичаја из давнина и њихових одблесака у садашњости. Култ чаше несумњиво повезује древност пишчевог завичаја и његову садашњост. Остати веран тој чаши никако није резултат односа према пићу, већ пре свега пример потпуне преданости једном обичају, који постаје битан фактор чувања националног, верског и завичајног идентитета.

ИЗВОРИ

- Божовић 2016: Григорије Божовић. *Приповејке*. Приредио Јордан Ристић. Београд: Завод за уџбенике.
- Божовић 2016а: Григорије Божовић. *Путописи*. Приредио Јордан Ристић. Београд: Завод за уџбенике.
- Божовић 2019: Григорије Божовић. *Мој дивни Колашин*. Приредио и предговор написао Драгиша Бојовић. Зубин Поток: Стари Колашин.
- Божовић 2025: Григорије Божовић. *По Македонији*. Приредио и предговор написао Драгиша Бојовић. Нови Сад: Архив Војводине; Зубин Поток: Стари Колашин.

ЛИТЕРАТУРА

- Божовић 1997: Благоје Божовић. *Народни животи у Ибарском Колашину*. Зубин Поток: Стари Колашин; Приштина: Нови свет.
- Божовић 2005: Благоје Божовић. *Животи и обичаји народни у Ибарском Колашину*. Зубин Поток: Стари Колашин.
- Бојовић 2018: Драгиша Бојовић. „Певачи Григорија Божовића”. *Савремена српска фолклористика V. Фолклорно наслеђе Срба са Косова и Метохије у словенском контексту*. Београд: Удружење фолклориста Србије, 381–402.
- Ђорђевић Белић 2018: Смиљана Ђорђевић Белић. „Зравица: (традиционална?) жанр и савремени контексти”. *Књижевна историја*, бр. 164, 71–106.
- Павловић 2022: Александар С. Павловић. „Пракса пијења из ‘чајне’ чаше у Ибарском Колашину”. *Башићина*, вол. 32, св. 56, 389–406.

Dragiša P. BOJOVIĆ

THE MOTIF OF THE “HIGHLANDER LITURGY” AND THE CULT OF THE CHALICE IN THE PROSE OF GRIGORIJE BOŽOVIĆ

SUMMARY

Grigorije Božović's engagement with homeland-oriented themes occupies a central position within his literary oeuvre. Although certain aspects of this thematic corpus have received scholarly attention, a substantial range of motifs remains insufficiently examined and thus calls for further critical inquiry. Of particular significance are those motifs that resist clear analogies within the broader

context of Serbian prose, such as the motif of the “highlander liturgy”. Within this constellation, special emphasis is placed on the cult of the chalice, which emerges as a key element of Božović’s distinctive poetics of sacralization – through which space, as well as the actions performed within it, are symbolically and ritually transfigured.

Keywords: liturgy, chalice, *velika*,¹³ hospitality, sacred space.

13 The term *velika* refers to a large chalice, though in usage it is often abbreviated to simply *velika*.

Рад је предат 24. априла 2026. године, а након мишљења рецензената, одлуком одговорног уредника *Баштине*, одобрен за штампу.